

ФАРМИРАВАННЕ ГІСТАРЫЧНАЙ ПАМЯЦІ ВУЧНЯЎ
НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ
Ў СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЕ

У артыкуле адлюстраваны прыёмы працы настаўніка на ўроках беларускай мовы і літаратуры на фарміраванні гістарычнай памяці вучняў як духоўнай патрэбы і асновы пераемнасці пакаленняў.

Адчуць сувязь часоў, пазнаць і акрэсліць гістарычную радаслоўную свайго народа – гэта духоўная патрэба сучасніка, нашчадка ўсяго таго, што стваралі і за што змагаліся яго папярэднікі. Чалавек, як і народ у цэлым, да таго часу, пакуль не адкажа на пытанні, адкуль ён і хто ён, што ў яго за плячыма, не можа па-сапраўднаму здзейсніцца, адкрыць самога сябе, разумна распарадзіцца сваім будучым. Без гістарычнай памяці няма сапраўдных ведаў, такіх ведаў, якія б першапачаткова былі накіраваны на тое, каб зразумець рэальнае становішча спраў і змяніць іх. Рэальная сапраўднасць без гістарычнай памяці аказваецца схаванай ад чалавека шчыльнай заслонай, вытканай з чужых слоў і ўяўленняў. Пераважная большасць усяго таго, што ён прымае за ісціну або лічыць самавідавочным, – усяго толькі ілюзія, якая нараджаецца сугестыўным уздзеяннем сацыяльнага асяроддзя, у якім ён жыве.

Без маральнай аўтаноміі асобы, без яе суб'ектыўнасці, бясконцага мноства яе перажыванняў, настрояў, эмоцый, фантазій, праяўленняў волі творчасць немагчыма. У супрацьлегласць рацыянальнасці, якая трымаецца на вялікай колькасці правіл, нормаў, стандартаў і эталонаў, творчасць у аснове сваёй – з'ява ірацыянальная, непарыўна звязаная з эмацыянальна-вобразнай памяццю. “Успамін па прынцыпе быцця, – лічыць Э. Фром, – уяўляе сабой актыўнае ўздзеянне слоў, думак, зрокавых вобразаў, карцін, музыкі, гэта значыць, канкрэтны факт, які патрэбна ўспомніць, злучыць з мноствам іншых, звязаных з ім, фактаў. У гэтым выпадку ўстанаўліваюцца не механічныя або чыста лагічныя, а жывыя сувязі. Адно паняцце звязваецца з другім у выніку прадуктыўнага акта мыслення або адчування. Успамін тут мае на ўвазе ажыўленне ў памяці таго, што чалавек бачыў або чуў раней” [1, 38].

Без гістарычнай памяці няма духоўнасці і няма маральнасці, паколькі маральная норма – гэта тое, што перажыта і выпакутавана народам, што замацавана ў яго менталітэце і перадаецца ад старэйшых да малодшых у выглядзе традыцый, маральнага імператыву ці нейкага безумоўнага ірацыянальнага патрабавання. Гэта, нарэшце, галоўная састаўная частка народнага быцця, духоўная аснова пераемнасці пакаленняў, аснова

самадзейнасці насельніцтва краіны. Паколькі чалавек – істота сацыяльна-культурная, а культура з'яўляецца ў лепшым выпадку набыткам народа або асобнай нацыі, то для забеспячэння творчай актыўнасці асобы неабходна ажыўленне ў народнай памяці гістарычных з'яў і падзей. Дэманстрацыйнай гэтага тэзіса можа быць фарміраванне гістарычнай памяці школьнікаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры. Зыходзячы з важнасці і складанасці адэкватнага ўспрыняцця гістарычнага матэрыялу, абагульняльны ўрок па беларускай мове па тэме “Складаны сказ” можна правесці ў форме завочнай экскурсіі “Дарагія мясціны роднага краю”(X клас).

На арганізацыйна-матывацыйным этапе настаўнік можа пачаць урок з уступнага слова: Бацькаўшчына. Радзіма. Родны край... Такімі шчырымі, лагоднымі словамі называем мы родную зямлю, дзе нарадзіліся, выраслі, грамадзянамі якой сталі. І ўсім нам хочацца ведаць гісторыю сваёй краіны, арыентавацца ў стагоддзях, шанавачь імёны і подзвігі продкаў. На ўроку мы ў думках пабываем у славурых мясцінах Беларусі, паспрабуем перанесціся ў мінулае і ўбачыць нашу краіну вачыма чалавека папярэдніх стагоддзяў, каб яшчэ раз адчуць сапраўдны гонар за тое, што мы – беларусы.

На гэтым этапе ўрока вучні могуць працаваць з карткамі, якія ўключаюць заданні: 1. Перакласці тэкст з рускай мовы на беларускую, даць яму назву, выразна прачытаць тэкст перад вучнямі класа, расказаць аб сваіх пачуццях, зрабіць сінтаксічны разбор двух сказаў. 2. Напісаць невялікі тэкст пра любую гістарычную мясціну нашага краю. У тэксце вызначыць складаны сказ, зрабіць сінтаксічны разбор іх, пабудаваць схемы гэтых сказаў. 3. Некалькі вучняў могуць працаваць каля дошкі з дэфармаванымі сказамі і інш.

Пазнавальны этап ўрока можна пачаць з вуснага паведамлення вучня “Гістарычныя мясціны горада Мазыра”. Яно можа быць наступным: гістарычным цэнтрам старажытнага Мазыра з'яўляецца Замкавая гара, дзе ў XI–XII стагоддзях размяшчаўся дзядзінец, найбольш старажытная ўмацаваная частка горада. У больш позні час тут быў узведзены драўляна-каменны замак, які існаваў у XIV–XVII стагоддзях, а ў XVIII стагоддзі быў перабудаваны ў дварцова-замкавы комплекс – рэзідэнцыю Мазырскага старасты.

Мазырскі замак не раз быў сведкам і ўдзельнікам гістарычных падзей. Як сведчаць гісторыкі, у розныя часы Мазыр належаў і кіеўскім, і чарнігаўскім, і турава-пінскім князям. У XIII–XVI стагоддзях горад неаднаразова падвяргаўся набегам татар. У 1240 годзе татары прарваліся на Беларусь, але літоўска-беларускія дружыны разбілі іх недалёка ад Мазыра, каля Скрыгалава. Аднак у наступным годзе татары прыйшлі большым войскам і разбілі беларуска-літоўскую дружыну. Мазыр зноў быў разрабаваны і спалены. Да сярэдзіны XVI стагоддзя Мазырскі замак не

адзін раз бачыў каля сваіх сцен ворагаў, у тым ліку і крымскіх татар, і магутныя войскі маскоўскіх вялікіх князёў.

У XVI–XVIII стагоддзях Мазыр з’яўляўся цэнтрам стараства і адначасова павета. У розныя часы на пасадзе Мазырскага старасты былі прадстаўнікі самых магутных магнацкіх прозвішчаў Беларусі: Гаштольды, Нарбуты, Радзівілы, Тышкевічы, Хадкевічы і інш.

У 1655 годзе горад быў захоплены рускімі войскамі, якія зноў поўнасьцю разбурылі яго, а насельніцтва знішчылі, амаль што ўсё. Нягледзячы на ўсе трагедыі, мазыране кожны раз адбудоўвалі разбураны і спалены горад, аднаўлялі, а іншы раз будавалі нанова.

Пасля паведамлення вучня можна правесці гутарку па наступных пытаннях:

- Ці былі вы на адноўленай у 2005 годзе Замкавай гары?
- Чым захапілі вас архітэктурныя пабудовы?
- Якія пачуцці вы адчулі, калі знаходзіліся на тэрыторыі Замкавай гары?
- Як вы лічыце, для чаго чалавеку патрэбна ведаць гісторыю мясцін, дзе ён нарадзіўся і жыве?

На карэкцыйным этапе ўрока вучням можна прапанаваць выканаць розныя практычныя заданні. Напрыклад: Спішыце тэкст, раскрыйце дужкі і расстаўце прапушчаныя знакі прыпынку. Зрабіце лінейныя схемы складаных сказаў.

Наваградск. Менавіта так прычым з націскам на другім складзе называюць свой гора(т, д) яго жыхары. Можна і сапраўды маюць рацыю.

Так сталася што пачуў я аб Наваградк(у, е) ў часы далёкага дзяцінства. Суседка бабуля Шура якая ведала проц(?)му старадаўніх пада(н, нн)яў казак жахлівых гісторый аднойчы распавяла аб тым як даўным(даўно) ворагі (не)маглі ўзяць магутны (н, Н)авагра(дск, цк)і замак што стаяў на высокім узгорку. І (не)захапілі б яго каб не выпадак. Ваявода які кіраваў абаронай быў даўно закаханы ў іншаземную каралеўну і (не)аднойчы сватаўся да яе але прыгажуня кожны раз адмаўляла. І раптам яму перадалі ліст у якім каралеўна казалі што згодна выйсці за яго замуж калі ён здасць замак. І аслеплены сваім пачуццём, ваявода ра(с, сс)чыніў перад ворагамі браму [2, 8–9].

Цікавай на гэтым этапе будзе арганізацыя работы вучняў у групах. Клас дзеліцца на тры групы, якія “падарожнічаюць” па знакамітых мясцінах Беларусі. 1-я група наведае маленькія і ўтульныя Пружаны, дзе ад часоў княжання Сапегаў стаіць велічны, хоць і разбураны, палацавы комплекс. 2-я група наведае Мірскі замак, а 3-я група пазнаёміцца з Радзівілаўскім паркам у Нясвіжы, пра які Уладзіслаў Сыракомля ў вершы “Альба” пісаў так:

Як тут цудоўна і цяніста і зелена,
Зайдзі ў алею ліп і ў беразняк бялёсы,

Прадзедаўскаю мысляй падбадзёрвай лона
І ў час даўнейшы памяццю сваёй заносся [3, 9].

Заданні групам могуць быць наступнымі:

I група. Прачытайце тэкст і дайце яму загаловак. Выпішыце ўсе складаныя сказы, расстаўце ў іх знакі прыпынку. Зрабіце сінтаксічны разбор выдзеленага сказа. Падкрэсліце дзвюма рыскамі літары, якія абазначаюць 2 гукі.

Рэчка Ружанка тонкі блакітны паясок. Таму лічаць некаторыя і навакольцы пачалі называць свае селішча Ружанай, Ружаначкай, а цяпер Ружанамі.

Упершыню Ружаны ўзгадваюцца летапісцамі ў 1552 годзе. Калі ж мястэчка займела права на ўласны герб, дык жыхары выбралі за свой знак чырвоныя ружы на срэбраным полі а ў цэнтры шчыта яны змясцілі мужчынскую постаць з крыжам і лілеяй у руках. Адбылося гэта ў далёкім ужо 1637 годзе. Напрыканцы XVI стагоддзя Пружаны прылічыліся да шматлікіх “Сапежанскіх земляў”. Тады з’явіўся двухпавярховы крыжападобны мураваны палац з трыма вежамі. З птушынага палёту гэтыя пабудовы нагадвалі вялікую каменную ружу.

Але падчас “дзікіх паляванняў” за ўладай і Паўночнай вайны Ружаны былі амаль цалкам знішчаны. І вось у канцы XVIII стагоддзя знайшоўся архітэктар, які падараваў Ружанам казачнае адраджэнне. Гэта быў Ян Бекер. За няпоўныя два дзесяцігоддзі (1779–1792) дойлідамі былі пабудаваны Петрапаўлаўская царква ды кляштар уніяцкага ордэна базыльянаў а затым і каталіцкі касцёл у імя святога Казіміра [4, 20–21].

II група. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, дайце яму назву. Зрабіце сінтаксічны разбор выдзеленага сказа і схемы ўсіх складаных сказаў.

Замок в местечке Мир Гродненской области был возведен на правом берегу речушки Мирянки. На каждом углу, выступая за периметр стен, возвышается мощная башня, а в глубине двора стоит трехэтажный дворец, пристроенный к северной и восточной стенам замка.

Башни возведены с таким расчетом, чтобы удобно было вести фланговый огонь, а большинство бойниц предназначалось для стрельбы из пушек. Все башни спланированы как самостоятельные углы обороны: если бы противник прорвался внутрь двора или пошел на штурм, из них можно было вести круговой обстрел. Каждая башня имела по пять ярусов боя с большим количеством бойниц и сложную систему внутренних переходов. Завершались башни бойницами, которые позволяли защищать подступы к стенам и через которые можно было сбрасывать на врага камни, гранаты, лить кипяток и смолу. Внутри башня разделена на пять ярусов [5, 135].

III група. Спішыце, раскрыйце дужкі, пастаўце знакі прыпынку. Дайце назву тэксту. Зрабіце схему першых трох складаных сказаў і сінтаксічны разбор падкрэсленага сказа.

У прыгарадзе Нясвіжа (а, А)льбе ёсць закінуты і з(?)дзічэлы стары парк. Паркам цяпер назваць яго цяжка бо гэта хучэй лясны ма(с, сс)іў (не)утульны і змрочны але разгарнуўшы кнігі ды пажоўкляя ад часу рукапісы можна ўявіць што адбывалася ў (а, А)льбе ў даўнейшыя часы ...

Самая першая з(?)вестка пра (а, А)льбу гэта план палаца збудаванага ў 1604 годзе князем Мікалаем Крыштофам Радзівілам Сіроткай. Палац быў вельмі сціплы, драўляны, (два)павярховы але (не)далёка ад яго Сіротка зрабіў звярынец для якога спецыяльна прыве(з, с) э(к, г)затычных жывел з Афрыкі, Італіі, Палесціны. Да пачатку XVIII стаго(дз, ддз)я звестак пра (а, А)льбу на жаль (не) захавалася але можна сцвяр(дж, ж)аць што да гэтага часу усе (с, С)іроткавы пабудовы добра ўтрымліваліся і пашыраліся наступнымі нясвіжскімі князямі бо згадкі пра тыя (ж) палац і звярынец сустракаюцца і ў канцы XVIII стаго(дз, ддз)я якое стала для (а, А)льбы сапраўднай залатой парой.

Але ў 1790 годзе пасля смерці бяздзетнага Пана Каханка вялізнае (н, Н)ясвіжскае княства засталася яго (пяць)гадоваму пляменніку Дамініку Гераніму Радзівілу апекунам якога было не да (а, А)льбы бо яны больш клапаціліся аб асабістым узбагачэнні. Таму маленькі (В, в)ерсаль паступова занепадае: (не)дагледжаныя палацы пачынаюць разбурацца шляхтай ды сялянамі [6, 20].

Кантрольна-рэфлексійны этап урока настаўнік завершыць словамі: Вось і закончылася наша завочная экскурсія па славытых мясцінах Беларусі. Мы пазнаёміліся з гісторыяй Мазыра, Наваградка і Ружанаў, падзівіліся архітэктурай Мірскага замка, судакрануліся з таямнічай прыгажосцю радзівілаўскага Нясвіжа. Напэўна, вы адчулі, што кожная гісторыка-архітэктурная пабудова пэўнага беларускага паселішча мае свой лёс, сваю гісторыю. Усе яны – нашы святыні, “золата” чалавечых рук, цеплыня людскіх сэрцаў і душ.

Мы працавалі з публіцыстычнымі тэкстамі і вучыліся знаходзіць у іх складаныя сказы, расстаўлялі знакі прыпынку, тлумачылі іх пастаноўку, рабілі сінтаксічны разбор сказаў і будавалі іх схемы.

Паглыбляць веды вучняў аб культуры, традыцыях, абрадах, песнях беларускага народа, удасканавальваць уменне чытаць і пераказваць тэксты навукова-публіцыстычнага характару, уяўляць побыт вясковых людзей, іх звычэй, традыцыі, развіваць музычны і мастацкі густы, выходзіць нацыянальную самасвядомасць вучняў, пачуццё годнасці і гонару за сваіх продкаў і сучаснікаў можна на ўроку беларускай літаратуры па вывучэнні нарыса У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі” (7 клас).

Сам урок павінен стаць лагічным завяршэннем той разумова-духоўнай працы, якую правядуць вучні ў працэсе папярэдняга прачытання нарыса. І каб вынік гэтай працы быў плённым, настаўнік павінен прапанаваць вучням блок найбольш канцэптальных, праблемных пытанняў і заданняў. Падрыхтоўка адказаў на гэтыя пытанні абавязкова запатрабуе ад іх, акрамя

ведання зместу, яшчэ і самастойнага роздуму над такімі адвечнымі катэгорыямі, як чалавечая і гістарычная памяць, радзіма, народ, мова, матэрыяльная і духоўная культура і інш. Галоўная задача – фарміраваць маральную культуру асобы, перабудаваць маральныя арыенціры школьнікаў, падтрымліваць у іх адпаведную накіраванасць пачуццяў, думак, учынкаў, натхніць на здзяйсненне канкрэтных маральных дзеянняў. Зрабіць гэта можна пры ўмове, калі кожны вучань, які прымае ўдзел у абмеркаванні, пачне дакладна разумець, чаго ён хоча, што ён можа і што ён павінен? Гэта значыць, што ад стыхійнага спосабу жыцця, дзякуючы ўрокам літаратуры, ён можа пераходзіць да такога, які вызначае сам. І сутнасць гэтага вызначэння ў выбары ўмоў, жыццёвай накіраванасці, у выбары той адукацыі, той прафесіі, якія максімальна адпавядалі б асаблівасцям яго асобы, яго жаданням, яго здольнасцям у пабудове адпаведнай жыццёвай стратэгіі.

Карысным у гэтым плане будзе інтэграваны ўрок “Зямля з блакітнымі вачыма” па нарысе У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”.

Важным звязном на пазнавальным этапе ўрока будзе праца над зместам твора. Прапануем яго фрагмент.

Н: Паглядзіце, які цудоўны куфар стаіць у класе. Менавіта пра яго расказвае ў адным са сваіх раздзелаў У. Караткевіч.

Успомніце, пра якія рэчы расказваў пісьменнік, і знайдзіце, якіх не хапае ў куфры. (Два вучні перабіраюць рэчы ў куфры)

Пакуль вашы сябры працуюць, мы будзем паглыбляцца ў цудоўную і незвычайную краіну легенды. Уважліва паслухайце.

Жыў на свеце прыгожы і вясёлы хлопец Васіль. Любіў ён блакітнае неба і ласкавае сонца, кахаў дзяўчыну Васіліну. Вось ішоў ён аднойчы надвечоркам дамоў. А ноч была ясная, месячная. Ubачыў Васіль, як пасярод ільнянога поля водзяць русалкі карагод (Дзяўчаты выконваюць карагод).

Цікава стала яму, паколькі чуў ён яшчэ і пра гульню русалак. Схаваўся і стаў чакаць.

А русалкі ўсё бліжэй і бліжэй, адна за другую прыгажэйшыя. Захацеў і Васіль з русалачкамі ў карагодзе пакружыцца. Устаў ён на ўвесь рост. Русалкі перапалохаліся. Разгневалася старэйшая з іх ды кажа:

– Што, Васіль, доўга ты праседзеў у ільне, на нас глядзячы, вось і заставайся там назаўсёды.

З той пары ніхто Васіля ў вёсцы не бачыў, а па ільняным полі ўсюды васількі. А калі мы бачым гэтую кветку – кветку Васіля, яна натхняе нас на высокія пачуцці.

Пакуль мы слухалі легенду, вадзілі карагод, вашыя сябры разгледзелі рэчы з куфра і ўспомнілі, чаго там не хапае.

В: (Адказы вучняў)

Н: Успомніце, якімі рысамі надзяліў У. Караткевіч у сваім нарысе беларускі народ?

В: (Сціпласць, дабрыня, гасціннасць, кемлінасць і іншыя).

Н: А жылі людзі раней у асноўным у вёсках. Менавіта туды мы і здзейснім падарожжа.

Раскажыце, як раней выглядала беларуская вёска?

В: (Вучні перадаюць змест раздзела “Вёска, о родная вёска мая!”).

Н: Раней у вёсцы налічвалася каля 1500 двароў. Цяпер 20–30 двароў – гэта ўжо вёска. Амаль у кожнай вёсцы ёсць што паглядзець. Уявіце сабе, што мы зайшлі ў адну з вясковых хат.

Што вы можаце пра яе расказаць?

В: (Адказы вучняў).

Н: Звярніце ўвагу на словы, напісаныя на куфры: “Праз куфар відаць жыццё чалавечае.”

Як вы разумееце гэтыя словы?

В: (Рэчы, якія захоўваліся ў куфры, сведчылі аб тым, як жылі беларусы: якое адзенне насілі, якія гульні, танцы любілі. Якіх абрадаў прытрымліваліся)

Н: Скажыце, з чаго раней рабілі вопратку?

(Адказы вучняў)

Урадзіўся ён высокі,

Шаўкавісты, сінявокі,

Апранае нас здавён...

Здагадайцеся, хто ён? (Лён)

Так, сапраўды, гэта – лён. І колькі працы трэба было прыкласці для таго, каб з гэтых кволых раслінак атрымалася палатно.

Якія песні пра лён вы ведаеце?

Давайце разам праспяваем вядомую ўсім песню “Ох, і сеяла Ульяніца лянок”.

Н: Паглядзіце, якімі прыгожымі ручнікамі ўпрыгожаны наш клас.

Хто ведае, аб якіх момантах жыцця беларусаў гавораць ручнікі?

В: (Нараджэнне дзіцяці, праводзіны ў армію, заручыны, вяселле).

Н: Некаторыя з названых абрадаў захаваліся і сёння, можа трохі ў іншым выглядзе.

Такім чынам, на ўроках беларускай мовы і літаратуры павінна трывала фарміравацца гістарычная памяць школьнікаў. Кожны вучань абавязаны ведаць гісторыю, звычаі і абрады свайго народа, шанаваць і любіць сваю Радзіму, слаўныя яе мясціны.

Літаратура

1. Фром, Э Иметь или быть / Э. Фром. – 2-ое доп. изд. – М.: 1990. – 330 с.

2. Багадзяж, М. Былая сталіца дзяржавы / М. Багадзяж // Бярозка. – 1998. – № 12.

3. Сыракомля, У. Вершы / У. Сыракомля // Роднае слова. – 2003. – № 6.
4. Бензярук, А. Пра мястэчка-ружу / А. Бензярук // Бярозка. – 2000. – № 4.
5. Ткачев, М. А. Замкі Беларусі / М. А. Ткачев. – Мінск, 2002.
6. Куваеў, А. Маленькі Версаль пад Нясвіжам / А. Куваеў // Бярозка. – 2000. – № 2.